

Гнатюк О. В.

кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник
лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації
Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена проблемі формування мотивації молодших школярів до навчання в інформаційному суспільстві. Розкрито сутність понять «мотивація», «мотивація навчання». Визначено роль учителя початкової школи у формуванні мотивації молодших школярів до навчання. Дано практичні рекомендації для вчителів щодо формування повноцінної мотивації учнів початкової школи.

Ключові слова: мотивація, мотивація навчання, учитель, учні початкової школи.

Статья посвящена проблеме формирования мотивации младших школьников к учению в информационном обществе. Раскрыты понятия «мотивация», «мотивация учения». Определена роль учителя начальной школы в формировании мотивации младших школьников к обучению. Даны практические рекомендации для учителей по формированию полноценной мотивации учащихся начальной школы.

Ключевые слова: мотивация, мотивация учения, учитель, ученики начальной школы.

The article presents the problem of forming of motivation of the primary school pupils to study in the information society. The concepts of «motivation», «motivation of studying» are disclosed. The role of the teacher in shaping the motivation of school pupils to learn is determined. Practical recommendations for teachers on the formation of full-fledged motivation of the primary school pupils.

Key words: motivation, motivation of studying, teacher, primary school pupils.

Актуальність статті. В умовах інформаційного суспільства відбуваються кардинальні зміни в різних сферах життєдіяльності людини, зокрема в освіті, тому суспільство висуває нові вимоги до навчання здобувачів освіти. Пріоритетні напрямки реформування системи освіти

визначено в нормативно-правових документах: Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній Доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, «Державному стандарті початкової загальної освіти (2018 р.) та інших, які спрямовані на виховання всебічно розвиненої, активної, творчої та гармонійної особистості. Тому сьогодні важливим завданням загальноосвітніх навчальних закладів є активізація учнів у системі навчання як суб'єктів учіння та збереження належної результативності останнього.

У зв'язку з цим зростає інтерес науковців до психологічних чинників ефективності навчальної діяльності учнів, зокрема до проблеми формування мотивації молодших школярів до навчання в інформаційному суспільстві. Реальною силою, здатною втілити у шкільну освіту внесені зміни є вчитель, який покликаний розвивати Нову українську школу та надавати нові можливості для школярів. Це потребує вдосконалення існуючих і розробку нових педагогічних систем та психологічних підходів до розвитку учнів, що в свою чергу, вимагає нових психолого-педагогічних досліджень.

Постановка проблеми. Дослідження психологічних аспектів виникнення, розвитку та формування позитивних мотивів учіння є одним з важливих завдань сучасної психолого-педагогічної науки. В даному контексті особливого значення набуває вивчення змістових та динамічних особливостей мотиваційної сфери дитини молодшого шкільного віку. На цьому етапі онтогенезу утворюється структура мотивів учіння, відбувається їх взаємне підпорядкування, визначаються провідні, домінуючі спонуки навчальної діяльності. Знання закономірностей становлення і функціонування мотивів учіння дає змогу створити оптимальну систему психолого-педагогічних впливів, що сприятимуть формуванню адекватних даній діяльності мотивів та запобігають виникненню «мотиваційного вакууму» наприкінці молодшого шкільного віку.

Тому на сучасному етапі пріоритетними завданнями вчителя має бути не лише формування в учнів загальнонавчальних умінь і навичок, але й забезпечення розвитку пізнавальних інтересів, творчої активності, критичного мислення, подальшого становлення й всебічного розвитку школярів. У зв'язку з цим зростає зацікавленість науковців до психолого-педагогічних чинників ефективності навчального процесу.

Мотивація навчання молодших школярів – одна з головних умов реалізації навчально-виховного процесу. Вона відіграє важливу роль у становленні особистості, адже без неї неможлива ефективна учбова діяльність та розвиток здатності і потреби до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому. Саме у молодшому шкільному віці закладається основа для подальшого учіння школяра і часто від бажання вчитися у початковій школі залежить і прагнення до учіння у середніх та старших класах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розкрити сутність понять «мотивація», «мотивація навчання». Визначити роль учителя початкової школи у формуванні мотивації молодших школярів до навчання в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Ефективність учбової діяльності безпосередньо залежить від мотивів, які спонукають учня до активності і визначають її спрямованість. Будучи невід'ємним компонентом учіння, мотивація чинить вплив як на перебіг, так і на ефективність діяльності школярів.

Взагалі, поняття «мотив» неоднозначне. Під мотивом розумілися такі феномени, як уявлення і ідеї, відчуття і переживання (Л. Божович), потреби і потяги, спонуки і схильності (Х. Хекхаузен), морально-політичні установки і помисли (А. Ковальов), психічні процеси, стани і властивості особистості (К. Платонов), предмети зовнішнього світу (О. Леонт'єв), установки (А. Маслоу) і навіть умови існування (В. Вілюнас).

Є. Ільїн розглядає мотив з різних боків: як потребу, як ціль (предмет задоволення потреби), як спонуку, як намір, як стійку диспозицію особистості, як стан, як формулювання, як задоволеність [4].

Мотив – це внутрішній рушій, що спонукає людину до діяльності (С. Максименко) [3, с. 308].

Мотив – це реальне спонукання, яке змушує людину діяти у певній життєвій ситуації, за певних умов (Канюк С.) [5].

У сучасній психології термін «мотивація» використовують як: визначення системи факторів, що детермінують поведінку (мета, потреби, мотиви, наміри, прагнення та ін.); характеристику процесу, що стимулює й підтримує поведінкову активність на певному рівні.

Навчальна мотивація - це загальна назва для процесів, методів, засобів спонукання учнів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного засвоєння змісту освіти, що залежить від рівня сформованості мотивації учіння школярів.

Різноманітні питання проблеми мотивації навчання вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Так, загальнотеоретичні положення мотивації учіння розроблено в працях В. Давидова, Д. Ельконіна, Г. Костюка, О. Леонтєва, С. Максименка та ін.

Питання щодо особливостей мотивації учнівської молоді розглядали Є. Ільїн, П. Якобсон, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін., розвитку її структурних елементів та організації навчально-виховного процесу, який стимулює мотиваційну сферу особистості присвячено роботи А. Маркової, О. Орлова, С. Ніколаєва та інші. Проблема мотивації навчання школярів була досліджена у працях таких педагогів, як Ю. Бабанський, М. Денисов, М. Щукіна та ін.

В низці досліджень висвітлено взаємозв'язки між мотивацією й успішністю навчально-виховної діяльності школярів (М. Дригус, Ю. Орлова, П. Якобсон та ін.).

Також проблему мотивації навчання розкрито у працях багатьох дослідників, зокрема: Л. Виготського, Г. Костюка, Н. Менчинської, О. Леонтєва, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Ж. Піаже, А. Маслоу, Л. Божович, С. Максименко, О. Скрипченко, Н. Чуприкової, Т. Ілляшенко, С. Москвичова, О. Малихіної, В. Шадрікова, Є. Ільїна та інших.

Вивчаючи мотиваційну складову як компонент навчальної діяльності, такі науковці, як М. Алексеєва, Б. Баєв, Г. Балл, Н. Бойко, М. Боришевський, Ю. Гільбух, С. Гончаренко, М. Дригус, О. Дусавицький, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Моргун, Н. Побірченко, В. Рибалко, В. Семиченко, І. Синиця, О. Скрипченко, Ю. Швалб визнають її провідною. Вчені вважають, що саме у молодшому шкільному віці формуються основи мотивації навчальної діяльності і саме тому цей вік має важливі резерви розвитку мотиваційної сфери учнів. Науковці наголошують, що у молодшому шкільному віці можна сформуванати новий тип ставлення до навчання, наприклад, інтерес до способу набуття знань (В. Давидов, В. Репкін), зорієнтувати учнів на спосіб пізнання, що має безпосереднє відношення до оволодіння навичками ХХІ століття, зокрема до готовності навчатися впродовж життя.

Мотиви учіння (за Л. Божович) – це спонуки, що характеризують особистість школяра, її основну спрямованість, яка виховується упродовж його життя як сім'єю, так і самою школою. Вони залежать від тих конкретних суспільних умов, в яких розвивається дитина, від того виховання, яке вона отримує [2].

Як зазначає М. Алексеєва, мотиви учбової активності школярів як свідомо здійснюваної діяльності є надзвичайно різноманітними. Вони є наслідком психологічної переробки дитиною тих впливів, які надходять від сім'ї, школи, громадських установ і зумовлюються усвідомлюваним чи недостатньо усвідомлюваним ставленням до них залежно від вікових та індивідуальних особливостей дитини [1].

Як відомо, пізнавальний інтерес молодших школярів характеризується сильно вираженим емоційним ставленням до яскравих, вражаючих фактів, явищ природи тощо. Тому перший рівень розвитку змістовної мотивації становить ситуативний та нестійкий інтерес-зацікавленість, від якого беруть початок інтереси до певних фактичних знань про предмети і явища оточуючої дійсності, їх властивості та ознаки, а також прагнення зрозуміти природні закономірності, причинні залежності, процеси змін, розвитку та походження і сутність явищ.

Більш конкретизовану картину учбової мотивації подає С. Рубінштейн [20]. Аналізуючи учбову діяльність школярів, він до основних видів пізнавальної мотивації учіння відносить:

- безпосередній інтерес до змісту навчального предмету;
- інтерес, викликаний особливостями інтелектуальної діяльності;
- інтерес, зумовлений відповідністю наявних у школяра нахилів і здібностей тому, що вивчається;
- інтерес до предмету, пов'язаного з майбутньою професією.

М. Матюхіна досліджувала особливості формування інтересу до змісту та процесу засвоєння знань. Нею визначені пріоритетні напрямки у вирішенні даної проблеми, а саме:

- 1) спрямованість на виділення, усвідомлення дитиною мети учіння,
- 2) озброєння учнів способами успішного виконання дій, що, у свою чергу, стимулює активність та підтримує мотивацію [13].

А. Дусавицький вважає, що за умови наявності навчально-пізнавального інтересу учні молодших класів здатні без будь-яких ознак байдужості та втоми засвоювати значно більш складний матеріал, ніж той, який передбачено шкільною програмою; окрім того, уже наприкінці третього класу пізнавальні інтереси стають особистісними якостями учнів. Він припускає, що розвиток деяких істотних характеристик особистості молодших школярів внутрішньо пов'язаний зі способами їх навчання.

В учінні школяра неодмінно присутня орієнтація на результат діяльності. Успішний результат, який позитивно оцінюється дорослими, виступає важливим мотивом учіння. Як зауважує Ш. Амонашвілі, оцінка – це процес, діяльність оцінювання: оцінка – результат цього процесу, його умовно-формальне відображення, яке на практиці стає для дитини джерелом радості або горя. Отже, успіх в учінні створює стан задоволеності, сприяє формуванню впевненості у своїх силах. Переживання успіху при виконанні однієї з навчальних задач, прагнення до повторного переживання успіху як засобу підтвердження самооцінки є ланкою переходу до більш високого рівня мотивації учіння. Неуспіх зумовлює незадоволеність та сприяє розвитку невпевненості у своїх силах. Молодшому школяреві важко подолати негативні емоції, які виникають на його основі. З успішністю та оцінкою вчителем результатів діяльності тісно пов'язані рівень домагань та самооцінка учня.

Мотиви учіння, як і мотиви взагалі, класифікують за різними ознаками. За ступенем значимості для особистості – провідні (домінуючі), смислоутворюючі та мотиви-стимули (О. Леонтьєв); за емоційним забарвленням модальності – позитивні та негативні (П. Якобсон) тощо [9, 24].

За А. Марковою, мотиви навчання можна розділити на дві великі групи: пізнавальні мотиви, пов'язані із змістом учбової діяльності і процесом її виконання; соціальні мотиви, пов'язані з різними соціальними взаємодіями школяра з іншими людьми [12].

Для формування повноцінної мотивації учіння молодших школярів особливо важливо забезпечити такі умови:

- збагачувати зміст особистісно-орієнтованим цікавим матеріалом;
- утверджувати справді гуманне ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість;
- задовольняти потреби в спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання;

- збагачувати мислення інтелектуальними почуттями;
- формувати допитливість і пізнавальний інтерес;
- формувати адекватну самооцінку своїх можливостей;
- утверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;
- використовувати різні способи педагогічної підтримки, прогнозувати ситуації, коли вона особливо потрібна дітям;
- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку [17, с. 148-149].

Зазначимо, якщо в учня відсутня тяга до знань і він не проявляє інтелектуальної активності, то похвалитися гарними результатами своєї учбової діяльності він не зможе. У школі можна створити оптимальні умови для навчання, забезпечити навчальний процес необхідними технічними засобами, навчальний матеріал викладатиме висококваліфікований досвідчений учитель, але все це не забезпечить належної успішності, якщо в учня не сформована учбова мотивація. До неї входить низка спонукань, які постійно змінюються і вступають у нові взаємовідносини (потреби і сенс учіння для учня, його мотиви, цілі, інтереси, емоції тощо). Її утворюють спонукальні стимули, якими є потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, ідеали та ін. В учбовій діяльності школяра вона виконує спонукальну, організуючу і смислоутворюючу функції. Особливо важливою є остання функція, оскільки у мотиваційній сфері особистості вона визначає суб'єктивну і об'єктивну значущість учіння і надає йому особистісного сенсу.

Висновки. Молодший шкільний вік має значні резерви формування мотиваційної сфери, які необхідно використовувати, щоб уникнути «мотиваційного вакууму» при переході в середню школу. У цьому віці головний зміст мотивації полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, адже це початок становлення мотивації учіння, від якого багато в чому залежить її доля протягом успішного шкільного життя.

Мотивами у навчанні можуть виступати потреби учнів, пізнавальний інтерес, емоції, які виникли на уроці, ідеали, установки. Для кожної дитини важлива потреба у нових враженнях, яка може поступово перейти в пізнавальну потребу. І саме на неї повинен спиратися вчитель у першу чергу, актуалізувати її, сприяти її усвідомленню учнями. Педагогічна діяльність учителя потребує знань та вмій формування мотиваційної сфери особистості учня для досягнення та підвищення результативності навчання.

Таким чином, професійна діяльність учителя початкової школи полягає не лише в передачі знань, формуванні умінь і навичок, а ґрунтується на засадах психолого-педагогічної діагностики, яка уможливорює шляхом вивчення особистості учня забезпечити оптимальні умови для навчання і виховання, врахування індивідуальних потреб вихованців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексєєва М.І. Мотиви навчання учнів: посіб. для вчителів. – К.: Рад. шк., 1974. – 120 с.
2. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации детей и подростков. – М.: Педагогика, 1972. – 352с.
3. Загальна психологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко. // За заг. ред акад. С.Д. Максименко – К.: Форум. – 2000. – 543с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
5. Канюк С.С. Психологія мотивації: навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002 – С. 238-248.
6. Кириленко В. Порушення мотивації навчання як першопричина негативної поведінки // Психолог. – 2005. – №18, – С. 7-8.
7. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції. – К.: 1983.

8. Климчук В.О. Феномени розвитку внутрішньої мотивації / В. О. Климчук // Соціальна психологія. – 2008. - №6 (32). – С. 70-77.
9. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. Конспект лекций. – М., 1971. – 180 с.
10. Лернер И. Я. Дидактичні основи методів навчання. – М., 1981.
11. Маркова А.К. Проблеми формування мотиваційної навчальної діяльності. – К., 1989.
12. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – М.: Просвещение, 1983. – С. 24-25.
13. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. – М.: Просвещение, 1984. – 198 с.
14. Матюхина М.В. Особенности мотивации учения младших школьников // Вопросы психологии. – № 1. – 1985. – С. 43-49.
15. Мельничук Т. Лідерство в групі, колективі як інструмент і мотив розвитку особистості, її самовираження // Рідна школа, – 2000, №5.
16. Панченко С. Психологічні аспекти ефективності сучасного уроку (Методичні рекомендації) // Психолог. – 2006. – №6, – С.6-8.
17. Подласый И.П. Педагогика начальной школы: учеб. пособие для студ. пед. колледжей.- М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 400 с..
18. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково–методичний посібник. – К.: А.С.К., 2003
19. Психологія навчання / За редакцією Б.Ф. Баєва. – К.: Рад. шк., 1972. – 136 с.
20. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. 2-е изд. – М., 1976. – 415 с.
21. Скуратівський Л. Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови // Дивослово. –2005. – №2, – С. 2-4.
22. Тулупова Т. Шкільна мотивація як компонент психологічної комфортності // Психолог. – 2006. – № 15. – С. 5-8.

